

LEYLA VÜ MECNUN İLE HÜSN Ü AŞK'IN KARŞILAŞTIRILMALI OLARAK İNCELENMESİ

A Comparative study of Fuzuli's Leylâ vü Mecnun and Şeyh
Galib's Hüsn ü Aşk

Songül AYDIN YAĞCIOĞLU*

Özet

Leyla vü Mecnun ile Hüsn ü Aşk, klasik Türk şiirinin iki büyük temsilcisi olan şairlerinin isimleriyle özdeş, iki başyapıttır. Aralarında yaklaşık iki yüz yıllık zaman farkı olmakla birlikte, eserlerinin zengin niteliği Fuzuli ile Şeyh Galib'i birleştirir. Her ikisinde de aşkın konu edinildiği bu eserler anlatım biçimi bakımından birbirinden farklıdır: Leyla vü Mecnun'da anlatım sembolik; Hüsn ü Aşk'ta ise alegoriktir. Bu iki önemli eserin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, aralarındaki münasebetin yanı sıra, daha önce dikkat edilmemiş bazı özelliklerinin ortaya konulması açısından da gereklidir. Leyla vü Mecnun ile Hüsn ü Aşk'ı üç temel unsuru esas alarak karşılaştırmak mümkündür. Bunlar olay, kişiler ve konudur. Eserlerin bütün olarak taşıdıkları özelliklerin de ayrıca göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Olayın, içerik ve episodlar; kahramanların ise eserlerde dile getirilen özellikleri itibarıyla karşılaştırılması, ortak veya benzer özelliklerin azımsanamayacak kadar çok olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. İki eser arasındaki asıl benzerlik konudur. Hüsn ü Aşk'ta ve Leyla vü Mecnun'da aşk, tasavvufi bir içerikle ele alınmış ve bu çerçevede vahdet-i vücud öğretisi dile getirilmiştir.

Anahtar kavramlar: Leylâ vü Mecnun, Hüsn ü Aşk, sembol, alegori, tasavvuf, vahdet-i vücud

* Yrd. Doç. Dr., Arel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Abstract

Leyla and Mecnun and Hüsni Aşk, the two masterpieces of classical Turkish poetry, are also the two major representatives of Turkish love poetry tradition. Although there is a two-hundred-year-time span between them, the poems have close resemblances in terms of their content and rich quality of symbolism. These two love poems display differences in the way they deal with their subject matter. While Leyla and Mecnun displays a symbolic form, Hüsni Aşk is an allegorical poem. Comparing these two poems will reveal elements that have been disregarded before. While we may compare Leyla and Mecnun and Hüsni Aşk on the basis of three major points -the subject matter, the content, and the characters- we should not disregard their general characteristics as a whole. Their content and episodes show major similarities and the characters also hold comparisons through their general characteristics. The two poems deal with the same subject matter, which is love. In Hüsni Aşk and Leyla and Mecnun, love is dealt with in a manner compatible with ‘tasavvufi’ tradition and both poems express the theme of ‘vahdet-i vücud.

Keywords: Leylâ vü Mecnun, Hüsni ü Aşk, symbol, allegory, tasavvuf, vahdet-i vücud

Leyla vü Mecnun ile Hüsni ü Aşk’ın Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi

I.

İslamiyet, İran ve Türk toplumuna Arap şiir geleneği ile eş zamanlı olarak nüfûz etmiştir. Bu durum, Arapların edebiyat geleneğini aynı toplumlarda etkili kılmıştır. Bu süreç, zamanla Arap, İran ve Türk toplumları arasında ortak bir edebî geleneğin oluşmasında etkili olmuştur. Aynı dinî anlayışı benimseyen ve ortak medeniyetin taşıyıcısı olan bu toplumların müşterek değerlerinin edebiyata yansması, eserlerin muhtevasında kendini göstermiştir. İslami anlayışla paralel bir gelişme gösteren tasavvuf da aynı şekilde edebî eserlerin muhtevasında etkili olmuş ve edebiyatta her iki anlayışın iç içe girdiği ortak bir kültür ortaya çıkmıştır. Bir bütün olarak tasavvufî konular, mesela vahdet-i vücud, manevi yolculuk ve bu yolculukta sâlikin ulaştığı makam ve hâller, mahiyet itibarıyla başka bir anlatım tarzına elvermediği için edebî eserlerde sembolik anlatım kullanılmış ve bu kullanım zamanla gelişmiştir.

R.Wellek, ilahiyat, güzel sanatlar ve şiirin yanı sıra mantık, matematik ve anlambilimdeki gibi alanlarda da yaygın olarak kullanılan sembolün temel özelliğinin, “başka bir şeyin yerine geçmesi, onu temsil etmesi”¹ olduğunu belirtir. Sembolde, her şeyden önce tekrarlanması ve sürekli olması özelliğine de dikkat çeken R. Wellek, bir yazarın ilk eserinin özelliğini yapan şeyin, sonraki eserlerinde süreklilik göstererek sembolleşmesini “şahsî sembolizm”, herkesçe anlaşılabilir sembolizmi ise “geleneksel sembolizm” olarak sınıflandırmıştır.² Bu noktada, tasavvufun konu edildiği eserlerde, sufilerin benimsedikleri sembolik üslup³, geleneksel sembolizm olarak düşünülebilir.

İslami kültürde, alegorik ve sembolik anlatımın kullanıldığı anlatı türünde ilk eser, İbn Sina'nın Eski Yunan mitolojisine ait *Salaman ve Absal* hikâyesinden faydalanarak kaleme aldığı *Hayy Bin Yakzan*'dır. Bu eseri, İbn Tufeyl'in Hay bin Yakzan'ı ve Sühreverdi'nin El-Gurbetü'l-Garbiye'si takip eder.⁴ İslami kültür içerisinde verilen alegorik ve sembolik anlatımlı bu eserlerde; manevî kurtuluş, nefsiyle baş başa kalan kişinin iç deneyimleri, ulaşılması gereken Mutlak hakikat konuları ele alınmıştır.⁵

Esasen sembolizm, Doğu kültürünün temel bir özelliğidir. İslam medeniyetinin edebiyatı, gelişim süreci içinde sembolik hikâyelerle çeşitlilik kazanmıştır. Türk edebiyatında İslami döneme ait ilk eser olan Kutadgu Bilig'in sembolik bir yapıya sahip olması bu itibarla son derece anlamlıdır ve bir tesadüf değildir. Yine, Mevlana'nın *Mesnevi*'si, Türk edebiyatını sembolik anlatımıyla derinden etkilemiş bir eser olarak hatırlanmalıdır. Mesnevi tarzında yazılan *Hüsn ü Dil* ve *Hüsn ü Dil*'in etkilediği⁶ *Gül ü Bülbül*, *Gamze vü Dil*, *Sıhhat ü Maraz Hüsn ü Aşk* gibi eserler de Türk edebiyatında kaleme alınan alegorik anlatımın etkili olduğu diğer bazı eserlerdir.

II.

Arap ve İran edebiyatları ile olan etkileşimin bir sonucu olarak klasik Türk edebiyatı döneminde farklı konular ihtiva eden birçok mesnevi yazılmıştır. Genellikle üç bölüm halinde tertib edilen mesnevilerde: 1.*Giriş(Besmele, tevhid,*

¹ Rene Wellek-Austin Varren, **Edebiyat Teorisi**, Çev.: Ömer Faruk Huyugüzel, Akademi Kitabevi, İzmir 1993, s.162.

² a.g.e., s.165.

³ R. Nicholson, **İslam Sufileri**, Çev.: Yücel Belli, Murat Temelli, Ataç Yay., İst. 2004, s. 72.

⁴ **İbn-i Sina/İbn-i Tufeyl Hay bin Yakzan**, çev.: M. Şerefeddin Yaltkaya/Babanzâde Reşid.: N.Ahmet Özalp, Yapı Kredi Yay., İst. 2010, s.28-29.

⁵ İslami kültür içerisinde sembolik hikâyelerle ilgili geniş bilgi için bk.: **İslam Felsefesinde Sembolik Hikâyeler**, İbn-i Sina-Sühreverdi- A.Gazzali, N.Razi, İnsan Yay., İst. 2004.; **Cebrail'in Kanat Sesi – Sembolik Hikâyeler-**, Şahabettin Sühreverdi, Sufi Yay., İst. 2006.

⁶ *Hüsn ü Dil* ve *Hüsn ü Dil*'in Türk edebiyatındaki etkileri ile ilgili daha geniş bilgi için bk.: Fatih Köksal, **Yenipazarlı Vâli Hüsn ü Dil İnceleme- Tenkitli Metin**, Kitabevi Yay., İst.2003.

münâcât, na't, mi'râc, mu'cizât, medh-i çehâr yâr, sebab-i telif) 2.Asıl konunun işlendiği bölüm 3. Bitiş bölümü (*Hâtîme*)'ünden oluşan kompozisyona bağlı kalınmıştır. Konuları genellikle İran ve Arap edebiyatlarından alınan Türk edebiyatındaki mesneviler, konularına göre; dini-tasavvufî, ahlakî, kahramanlık temalı, aşk konulu, yaşanılan hayatı esas alan, belli bir alanda bilgi veren mesneviler olarak tasnif edilmektedir.⁷

Leylâ vü Mecnun, Arap coğrafyasında teşekkül etmiş ve büyük kabul görmüş, bu yönden önce İran sonra da Türk edebiyatına geçmiş ve birçok mesneviye konu olmuş bir hikâyedir. Bu hikâye ve hikâyenin kahramanı Kays ile ilgili Arap kaynaklarında farklı söylentiler olduğunu belirten Agah Sırrı Levend, iki farklı görüşü belirtmiştir. Buna göre Kays, yaşamış bir şair değildir; amcasının kızına âşık olan bir genç, kendini gizlemek için Mecnun hikâyesini uydurmuş ve yazdığı şiirleri ona atfetmiştir. İkinci görüşe göre ise Kays, yaşamış bir şairdir.⁸

Arap edebiyatında destan olarak dillerde dolanan bu hikâyeye ait manzum ve mensur parçalar sonraki dönemlerde farklı kişilerce derlenmiş ve derlenen bu rivayetlerde; âşıkların kavuşamamaları, Leylâ'nın ailesinin evliliğe razı olmayışı, iki âşığın birbirine olan iştihakı, mektuplaşmalar, Leylâ'nın başka biriyle evlenmesi, gizli görüşmeler gibi motifler içeren bir hikâyeye meydana getirilmiştir. Arap edebiyatından İran edebiyatına geçen bu hikâyeye müstakil ve planlı bir hikâyeye olarak ilk kez Nizâmî tarafından kaleme alınmıştır. Nizâmî'den itibaren büyük ilgi gören bu hikâyeye yine Nizâmî örnek alınarak İran sonra da Türk edebiyatında mesnevi konusu olarak birçok defa ele alınmış⁹ ve hikâyenin işlenişinde şairler kimi zaman bazı tasarruflarda bulunmuşlardır.

İran ve Türk edebiyatlarında Leylâ vü Mecnun hikâyesinin tasavvufî bir muhteva ile birlikte ele alınmış olmasına karşılık Arap edebiyatında hikâyenin oldukça gerçekçi bir şekilde anlatılmış olması dikkat çekici bir husustur. Bir doktora tezinde Leylâ vü Mecnun hikâyesinin Arap edebiyatındaki içeriğiyle alakalı söz konusu edilen iki rivayet, bu hususla ilgili olarak yeterince fikir

⁷ Mesnevi hakkında geniş bilgi için bk.: İsmail Ünver, "Mesnevi", **Türk Dili-Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)**, TDK Yay., C: LIIS:415-416-417/Temmuz- Ağustos- Eylül 1986, s.430-463.; M.A.Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye**, 3F Yay., İst.- 2007, s.79-84.

⁸ Agâh Sırrı Levend, **Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi**, TTK Basımevi, Ankara- 1959, s.1.

⁹ İran edebiyatında; Emir Hüsrev Dihlevî, Abdurrahman Câmî, Mektebî, Hatifi; Türk edebiyatında; Gülşehri, Âşık Paşa, Şahidî, Nevâî, Bihîştî, Ahmed Rızvan, Kadimî, Celilî, Sevdâyî, Hakirî, Fuzulî, Lârendeli Hamdî, Salih, Atayî, Faizî, Örfî Mehmed, Andelib, bunlardan bazılarıdır. Geniş bilgi için bak.: Türk edebiyatında yazılan Leyla ile Mecnun hikâyeleri için bk.: **Agah Sırrı Levend, a.g.e.**; Belal Saber Mohamed ABD El Maksoud, **Leyla ile Mecnun Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatında Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri**, Cilt 1, Doktora Tezi (Danışman: M.A. Yekta Saraç) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.; Kemal Yavuz, "Leylâ ile Mecnun Hikayesinin Edebiyattaki Yeri", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.2, S. 4, Aralık 2005, s.57-69.

vermektedir: “*Bunlardan biri Leylâ'nın eşi ve babasının Mekkeye gittiklerinde Mecnûn'u davet edip kendisine 'Bizimkiler dışarıda oldukları sürece sen her gün gel.'* demesidir. Mecnun Leylâyı her gece ziyaret eder ve son gece şu beyitleri söyler:

Kervan dönünceye kadar haz al ondan

Bir daha buluşamazsın döndü mü kervan

Diğer bir rivayet ise; Mecnun'un, Leylâ'nın kocasını öfkelenlendirmek isteyerek şu beyitleri söylediği kastedilir:

Şayet içinizde Leylâ'nın kocası varsa şunu bilsin ki

Ben Leylâ'yı dudaklarından öptüm tam sekiz defa¹⁰”

Leylâ ve Mecnun hikâyesinde yer alan; Mecnun'un aşkı, kendini hayattan soyutlaması, sevgilisine kavuşma arzusu içinde çile çekmesi hatta bu uğurda can vermesi gibi temel olaylar, Arap edebiyatından İran edebiyatına aynen geçmiş, fakat İran edebiyatında hikâye kahramanları farklı bir boyut kazanmış ve Agah Sırrı'nın da belirttiği gibi edebiyata: “gerçek aşkın temsilcileri”¹¹ olarak geçmiştir. İran ve Türk edebiyatında, birçok şair tarafından yazılan Leylâ vü Mecnun hikâyelerinden hiçbiri, hikâyeyi tertip ederek müstakil bir hale getiren ve ona tasavvufî özellik kazandıran Nizâmî'ninki kadar kabul görmemiştir.¹² Böylece, Nizâmî'nin Leylâ vü Mecnun hikâyesine yerleştirdiği tasavvufî boyut muhafaza edilmiş ve zamanla daha da geliştirilmiştir.

Leyla ile Mecnun hikâyesi Arap ve İran edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatında da birçok şair tarafından kaleme alınmıştır. Türk edebiyatında ismi geçen *Leylâ vü Mecnun* hikâyelerinin sayısı otuzu bulunmaktadır.¹³ Birçok şair tarafından yazılan Leyla ile Mecnun hikâyeleri arasında en beğenilen eser ise Fuzûlî'ninki olmuştur.¹⁴

Türk edebiyatında Leylâ ile Mecnun hikâyesini ilk kez ele alan Gülşehri'nin tasavvufî bir eser olan Mantıku't-Tayr'da ilahî aşkı ve gerçek aşkı tanımlarken Mecnun'un aşkını konu etmesi, Leylâ çöle Mecnun'u ziyarete geldiğinde Mecnun'un Leylâ'yı tanımamasını anlatan: “*Mecnun eydür Leyli sen-iseñ 'azîm/ Müşkil oldı bu hikâyet iy hakîm (1727); Kim benüm göñlüm*

¹⁰ Belal Saber Mohamed ABD El Maksoud, **a.g.t.**, s.59.

¹¹ Agah Sırrı Levend, **a.g.e.**, s.11.

¹² “Leyla ile Mecnun”, **TDVİA**, C.27, Ank. 2003, s.159-161.

¹³ Türk edebiyatında yazılan Leyla ile Mecnun hikâyeleri için bk.: **Agah Sırrı Levend, a.g.e.**; Belal Saber Mohamed ABD El Maksoud, **a.g.t.**; Kemal Yavuz, **a.g.m.**, s.57-69.

¹⁴ “Leyla ile Mecnun”, **TDVİA**, C.27, Ank. 2003, s.159-161.

*içinde şimdi var / Bir dahı Leylî baña ma‘şûk u yâr (1728); Bu-y-ısa Leylî beni hõd uş görür / Sen-iseñ Leylî ‘acab bu kim-durur (1729)’*¹⁵ beyitler, tamamen tasavvufî unsurlar içermektedir. Gülşehrî’den sonra Fuzûlî’de de aynı şekilde Leylâ’nın çöle Mecnun’u ziyarete geldiğinde Mecnun’un onu tanımaması ve *ben ben isem sen nesin, sen sen isen ben kimim*, şeklindeki ifadesi bu hikâyeye Nizâmî ile yüklenen tasavvufî anlayışın Türk edebiyatında da devam ettiğini gösterir.

Görüldüğü gibi temeli Arap edebiyatına dayanan Leylâ vü Mecnun hikâyesi muhteva bakımından Arap, İran ve Türk edebiyatlarında ortak motifler içerse de İran ve Türk edebiyatında sembolik bir hüviyet kazanmıştır. Arap coğrafyasındaki rivayetlerde geleneğe uygun ve gerçekçi düzeyde ele alınan konunun içtimai yönü dikkat çekmekle birlikte, buradaki aşkın beşerî aşk olduğu da Leylâ’nın kocası ile olan münasebetinden¹⁶ anlaşılmaktadır. Oysa, İran ve Türk edebiyatlarına ait Leylâ vü Mecnun hikâyelerinde konu ve aşk, ele alınış bakımından gelenekten kopmuş ve sembolik bir düzeyde ele alınarak tasavvufî yönü ağır basan bir muhtevaya bürünmüştür. Toplumların hayatı ve kadını algılayışından kaynaklanan bu farklılığa rağmen, bugün genel kabul gören anlayışa göre genel olarak Leylâ vü Mecnun, müşterek İslami kültürde ilahi aşkın anlatıldığı ve ilahi sevgiliye ulaşma yolunda çekilen çilelerin sembolü olarak yaşayan bir eserdir.

Türk edebiyatında XVI. asırda Fuzûlî tarafından Nizâmî’yi esas alarak yazılan Leylâ vü Mecnun hikâyesi, ortak İslami kültürün de etkisiyle geleneksel çizgiden ayrılmadan, mecazî aşktan ilâhî aşka geçiş, ilahî sevgiliye kavuşma yolunda çekilen çileler, vahdete erme, seyr ü sülûk gibi konuların sembolik bir ifadeyle anlatımını içerir. Hikâyede birçok yerde geçen tasavvufî terim, remiz ve semboller ve yine şairin eserinde işaret ettiği unsurlar, eserin tasavvufî bir mahiyete sahip olduğu fikrini pekiştirir niteliktedir.

Fuzûlî’den iki asır sonra aynı konu, yani ilahi aşk ve ilahi sevgiliye kavuşma yolunda çekilen sıkıntılar ve vahdete erme XVIII. asrın en büyük şairi Şeyh Galib’in Hüsn ü Aşk adlı eserinde alegorik bir anlatımla dile getirilir. Fuzûlî’de, mecazî aşktan ilahi aşka geçiş, yani somut olandan soyuta yönelme, sembolik bir anlatımla ele alınmıştır. Oysa Galib’in eserinde konu ettiği seyr ü sülûk, soyut olanın somutla ifade edildiği alegorik anlatımla dile getirilmiştir. Türk edebiyatında Gâlib’den önce yazılan alegorik anlatımlı Hüsn ü Dil ve

¹⁵ **Gülşehrî’nin Mantku’t tayr’ı (Gülşen-nâme)**-Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma- Haz.: Kemal YAVUZ, Kırşehir Valiliği Yay., Ankara 2007.

¹⁶ Arap edebiyatındaki Leylâ vü Mecnun hikayesinde geçen bir rivayete göre; Mecnun, Leylâ’nın kocasına rastlar ve ona, Leylâ ile münasebetin derecesini öğrenmek için Leylâ’yı kucaklayıp öptün mü, sorusunu sorar, kocası ise bu soruya “evet” yanıtını verir. (Bk.: Agah Sırrı Levend, **a.g.e.**, s.5.) İran ve Türk edebiyatlarında böyle bir motife rastlanmamasına karşın, Arap edebiyatında Leylâ’nın kocası ile münasebette bulunması, Arap toplumunun hayatı algılayış farklılığıyla açıklanabilir.

Hüsn ü Dil'den esinlenen Gül ü Bülbül, Sıhhat ü Maraz, Gamze vü Dil gibi eserlerin anlatım tekniği bakımından Gâlib üzerinde etkili olduğuna dair kanaatler mevcuttur.¹⁷

Nizamî'den etkilendiği tespit edilen Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnun'undan farklı olarak Galib, Nizamî'de dahil kendinden önce gelen güruha uymamış, başka bir lügat tekellüm etmiştir:

Tarz-ı selefe tekaddüm etdim¹⁸

Bir başka lügat tekellüm etdim (HA/2010)

Ben olmadım ol güruha pey-rev

Oymuş belî Gencevî'ye Hüsrev (HA/2011)

Billâh bu özge mâcerâdır

Sen bakma ki defter-i belâdır (HA/2012)

Gâlib, Hüsn ü Aşk'ta, kendine özgü söyleyiş ve klasik şiirde o güne kadar kullanılmayan mazmunlar kullandığının farkındadır:

Gencînede resm-i nev gözetdim

Ben açdım o genci ben tükettim (HA/2019)

Fuzûlî'de, sosyal hayat tüm realitesiyle kendini gösterirken Gâlib, tamamen soyut ve fantastik bir dünya ortaya koymuştur. Gâlib'in bilerek ve isteyerek eserinde yarattığı bu anlatım biçimi, bir iddiayı da beraberinde getirir. Gâlib, eserinin sebab-i telif kısmında Nabi'nin Hayrâbâd'ından üstün bir eser ortaya koyma iddiasıyla Hüsn ü Aşk'ı yazdığını belirtse de N. Turinay, onun asıl hedefinin aslında Hayrâbâd'ını değil, Fuzûlî'yi aşmak olduğunu, iddia

¹⁷ Fatih Köksal'ın Hüsn ü Dil adlı çalışmasında Hüsn ü Dil'den etkilenen eserleri özetleri ile birlikte vererek bu etkileri tespit etmeye çalışmış ve Hüsn ü Aşk'ın, Hüsn ü Dil'den etkilendiğini belirtmiştir. Bk.: Fatih Köksal, **a.g.e.**, s.6-9.

¹⁸ Makale boyunca Leylâ vü Mecnun ve Hüsn ü Aşk'tan alıntılanan beyitler ve beyitlerin numaralarında, Muhammed Nur Doğan'ın, ayrı ayrı hazırlamış olduğu Leylâ vü Mecnun ve Hüsn ü Aşk çalışmaları esas alınmıştır. Bk.: Muhammed Nur Doğan, **Hüsn ü Aşk Metin-Nesre Çeviri-Notlar ve Açıklamalar**, Ötügen Yay., İst. 2003.; Muhammed Nur Doğan, **Leyla ve Mecnun Metin-Düzyazıya Çeviri- Notlar ve Açıklamalar**, YKY, İst. 2002. Çalışmada ayrıca Leylâ vü Mecnun'a ait beyitler LM, Hüsn ü Aşk'a ait beyitler HA kısaltmasıyla verilmiştir.

eder.¹⁹ Gâlib'in, Leylâ vü Mecnun gibi çok okunan, bilinen bir eserden haberdar olmadığı düşünölemeyeceği gibi Hüsn ü Aşk'ta Leylâ vü Mecnun'a sık sık gönderme yapması ve ayrıca divanında kısa bir Leylâ ile Mecnun mesnevisinin yer alması²⁰ Fuzûlî'nin eserinin Gâlib'deki yansımaları olarak yorumlanabilir.

III.

Bir önceki bölümde belirttiği gibi, Arap coğrafyasında yaşanmış bir aşk hikâyesinden esinlenerek Arap, İran ve Türk edebiyatlarında birçok şair tarafından çeşitli motifler eklenerek geliştirilen Leyla ile Mecnun hikâyesi, zamanla tasavvufî bir mahiyete bürünerek ortak medeniyetin ürünü haline gelmiştir. Bununla birlikte bazı tenkitçiler, Fuzûlî'nin Türk edebiyatında büyük rağbet gören Leylâ vü Mecnun mesnevisinde söz konusu ettiği aşkı tasavvufî olarak yorumlamış, bazıları ise eserdeki aşkın aslında beşeri ve dünyevi olduğunu savuşmuştur.²¹ Eserdeki aşkın dünyevî olduğunu düşünenler, hikâye örgüsündeki olayların dikkatli bir şekilde incelenmesi durumunda buradaki aşk'ın, realist bir aşka işaret ettiği ve aslında Fuzûlî'nin tasavvufî söylemlere yer vermediğinin anlaşılacağı iddiasında bulunmuşlardır.²²

Leylâ vü Mecnun'dan farklı olarak Şeyh Galib tarafından yazılan ve müstakil bir eser olan Hüsn ü Aşk'ta, Mutlak Hakikate ulaşma çabasındaki sâlikin seyr ü sülûkunun anlatıldığı kabul edilen bir görüştür.²³

Mesnevileri konu ve yapılarına göre değerlendiren Agâh Sırrı Levend, Leyla ile Mecnun adlı mesneviyi aşk, Hüsn ü Aşk'ı ise tasavvuf konulu hikâyeler olarak değerlendirmiş ve iki hikâyeyi sadece, yapı bakımından çift kahramanlı aşk hikâyesi olması yönüyle birleştirmiştir.²⁴

Türk edebiyatının zirve isimlerinin kaleme aldığı ve edebiyatımızda müstesna bir yere sahip bu iki eser, çok beğenilmeleri, aşkı konu etmeleri ve özellikle Gâlib'in, eserinde sık sık Leylâ vü Mecnun'a gönderme yapması özellikleriyle mukayese edilerek incelenmiş, olaylar arasındaki fark ve benzerlikler, olayların gelişim sırası göz önünde bulundurularak tespit edilmiştir.

¹⁹ Necmettin Turinay, "Klasik Hikâyenin Son Merhalesi: Hüsn ü Aşk", **Şeyh Gâlib Kitabı**, İst. Büyükşehir Belediyesi Yay., İst. 1995, s. 97.

²⁰ **Şeyh Galib Divanı**, Haz.: Muhsin Kalkışım, Akçağ Yay., Ankara 1994, s. 233-234.

²¹ "Fuzulî", **TDVİA**, C. 13, İst. 1996, s. 239-246.

²² "Leyla ile Mecnun", **TDVİA**, C.27, Ank. 2003, s. 159-161.

²³ "Hüsn ü Aşk", **TDVİA**, C.19, İst. 1999, s. 29-31.

²⁴ Agâh Sırrı Levend, "Divan Edebiyatında Hikâye", **Belleten**, TDK, 1967, s. 72-73.

IV.

Leylâ vü Mecnun, en temel özelliği ile gerçek bir aşk hikâyesi olarak nitelendirilebilir. Buradaki gerçek kelimesi, yaşanılan hayatın karşılığı olarak kullanılmıştır. Fakat bu aşk hikâyesinin işleme biçimi²⁵, kahramanların şahsiyeti, şahsiyetlerinde ortaya çıkan değişimin niteliği ve genel anlamda anlatım tarzı, eserin sembolik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Eserdeki sembolizmin ise tasavvufa dayalı olduğu anlaşılmaktadır.

Hüsn ü Aşk ise alegorik bir eserdir. Alegori sembolün bir biçimi olduğuna göre, Leylâ vü Mecnun ile Hüsn ü Aşk arasındaki farklılık muhteva ile değil anlatım şekli ile ilgilidir. Çünkü Leylâ vü Mecnun'da semboller, Hüsn ü Aşk'ta alegoriler aynı gerçeklik alanına, yani tasavvufa bağlıdır.

Anlatım şeklindeki farklılığın belirgin bir şekilde gözlemlendiği her iki eserde belli bir noktaya kadar, konudan ayrı ve konuya paralel olarak birçok ortak motifin kullanıldığı görülür. Leylâ vü Mecnun'da Mecnun'un, Hüsn ü Aşk'ta Aşk'ın sevgiliye kavuşmak için çıktıkları manevî yolculuğa kadar olan bölümlerde tespit edilen benzerlik, bu noktadan sonra şairlerin tasarrufu ve üslubuyla ilgili olarak farklılık göstermektedir. Bunlara paralel olarak her iki eserde, söz konusu olan benzerlik ve farklılıklar ilgili başlık altında ayrı ayrı tespit edilmiştir.

Leylâ vü Mecnun ile Hüsn ü Aşk Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar

1. Kabile:

Leylâ vü Mecnun ile Hüsn ü Aşk adlı her iki eserde, kahramanların doğumundan önce, onların mensup olduğu bir kabile söz konusu edilir.

Leylâ vü Mecnun'da bu kabile, Kays'ın babasının tanıtıldığı kısımda “bir Arap kabilesi” olarak tanıtılır ve bu kabilenin ismi belirtilmez.²⁶ Oysa Hüsn ü Aşk'taki kabile, Benî Muhabbet olarak adlandırılır.²⁷

Şeyh Galib, Mecnun'un da bu kabileden olduğunu belirtir: “*Mecnûn o kabiledendi derler*”²⁸. Böylece, Mecnun ve Aşk aynı kabileye mensubiyette birleşir. Bu birleşmenin mana cihetiyle söz konusu edildiği açıktır. Çünkü Hüsn ü Aşk'ta'da, “Muhabbet Oğulları” manasındaki bu kabile; dert kıblesidir, oraya

²⁵ Leylâ vü Mecnun'un yapısı ile ilgili bk. Namık Açıköz, “Leylâ ile Mecnun Mesnevisi'nin Yapısı”, **Millî Kültür**, Aralık 1987, s.59, s.39-43.

²⁶ LM/477

²⁷ HA/242, 243

²⁸ HA/251

mensup olanların hepsi bir güzele vurulmuş olduğundan kara bahtlı ve aşktan yüzleri sararmış kişilerdir.²⁹ Belaya uğrayıp dert ve ızdırap çekenlerin yeri olan bu kabileye mensup biri olarak Mecnun'un da onların yaşadıklarını aynen yaşaması, Mecnun ve Aşk'ı aynı kabilede birleştirir. Yine, Hüsn ü Aşk'ın; 1200 ve 1236. beyitlerinde de Mecnun'un aşk sebebiyle çektiği sıkıntılara işaret edilerek Mecnun ve Aşk, aynı kabileye mensup olması noktasında tekrar birleştirilmiştir.

2. Doğum ve Aşk:

Leylâ vü Mecnun'da kahramanlardan sadece Mecnun'un doğumuna yer verilir. Mecnun; yokluktan, müzekkâ, yani pak ve temiz bir çocuk olarak dünyaya gelir.³⁰ Eserde, Mecnun'un doğumu söz konusu edilmekle birlikte Leylâ'nın doğumundan ayrıca bahsedilmez.

Leylâ vü Mecnun'dan farklı olarak Hüsn ü Aşk'ta, Hüsn'ün ve Aşk'ın doğumları ayrı ayrı dile getirilir.³¹

Her iki eserden Leylâ vü Mecnun'da Kays'ın doğumu verildikten sonra Kays, kemâle istidadı olması ile güneşe, bebeklikte kâmil olması ile de Hz. İsa'ya teşbih edilmiştir.³² Leylâ vü Mecnun'daki Kays gibi Hüsn ü Aşk'taki Aşk da, doğumundan hemen sonra görünümü itibarıyla Hz. İsa ile ilişkilendirilmiştir.³³

Mecnun ve Aşk'ın bebekliklerinde huzursuz olmaları her iki eserin ortak motiflerinden bir diğeridir. Mecnun ile Aşk, geldikleri yerin, yani dünyanın bela diyarı olduğunu ve buraya gam çekmeye geldiklerini bilmektedirler. Leylâ vü Mecnun'da Kays dünyaya düştüğünde halini bilip ağlamaktadır.³⁴ Mecnun için vücut gam tuzağıdır, hür olmak için yok olması gerekmektedir. Eğer bu dünyaya gelmişse yapabileceği tek şey sabretmek, olmalıdır.³⁵

Aşk'ın da dünyaya gelmiş olmaktan dolayı huzursuzluğu söz konusu edilir. Dünyaya geldiği için kıvranmaya başlayan Aşk, ızdırap kundağıyla sarılır, felaket dolu olan gökyüzü ona tabuttan rahat bir beşik yaptırır.³⁶

Her iki hikayede de kahramanlar dünya ve vücut denen gam tuzaklarına düştüklerinin farkındalardır. Mecnun ve Aşk, hikâye boyunca devam edecek

29 HA/244, HA/245, HA/252

30 LM/506

31 HA/300

32 LM/507

33 HA/303, 326

34 LM/508

35 LM/510, 511

36 HA/316, 317

yolculuklarına ilk adımı, dünyaya gelmekle atmışlardır. Fakat henüz maceraları başlamamıştır.

Mevlanâ'nın Mesnevi'sinde kamışlıktan koparılan ve bu nedenle içi gam dolu olan neyin şikâyeti ile Mecnun ve Aşk'ın şikâyetleri nitelik itibariyle aynıdır.

Mecnun, geldiği gam diyarında sürekli ağlamaktadır, ta ki dadısı onu gezmeye çıkarana kadar. Dadısı tarafından gezmeye çıkarılan Mecnun, peri gibi bir güzel onu görüp acıyıp kucağına alana kadar ağlamaya devam etmiştir. Mecnun, kucağa alınıp o güzeli gördüğü an bu güzelliğe bakıp feryat ve figanı unuttur:

Hüsnine bahup karâr dutdı
Feryâd ü figânımı unutdı (LM/537)

Mecnun'un bebekken peri gibi olan güzeli görünce susmasının gerekçesi açıklanırken *aşk* ve *hüsn* kelimeleri bir arada zikredilmiş ve bunun, onun zatında zaten var olan aşk sebebiyle olduğu belirtilmiştir:

Aşk idi ki oldı hüsne mâil
Hüsni ne bilürdi tıfl-ı gâfil (LM/542)

Zâtında çü var idi mahabbet
Mahbûb görünce dutdı ülfet (LM/541)

Leylâ vü Mecnun'daki erkek kahramanın dünyaya gelmesinden sonra aşk ve güzelliğe vurgu yapılmasına Hüsn ü Aşk'ta da rastlanır. Eserde, Hüsn ve Aşk dünyaya geldikten sonra Hüsn'e isim verilirken, kabiledeliklerden bazıları Şirin bazıları Leylâ bazıları da Azrâ der; Aşk'a ise Vâmık, Ferhad ve Mecnun'un adlarını uygun görmüşlerdir. Hüsn ve Aşk'ın, aşk hikâyelerindeki kahramanlara teşbih edilerek isimlendirilmesi, bu kahramanların hepsinin aşk uğruna verdikleri mücadeleler dikkate alındığında anlamlıdır. Ayrıca, Hüsn ü Aşk'taki kahramanlara çeşitli isimleri uygun gören kabilenin, bu kahramanlara ad vermedeki son kararı ise Aşk'a Leylâ, Hüsn'e de Mecnun denmesi konusunda birleşmiştir:

Sonra o lügat olup dîger-gûn

Leylâ dedi Aşk'a Hüsn'e Mecnûn (HA/308)

Hüsn'ün Mecnun'la ilişkilendirilmesi farklı bir beyitte geçen;

Mecnûn-veş olurdu ol hîred-mend

Bir sâde nezâre ile hursend (HA/578)

ifadeleriyle de dile getirilir.

Aşk ile Leylâ; Hüsn ile Mecnun isimlerinin mana cihetiyle aynı şahıslar için bir araya getirilmesi Hüsn ü Aşk'ı, Mecnun'un güzele olan meylinin aşkla ilişkilendirilmesi noktasında Leylâ vü Mecnun ile birleştirir. Sembolik bir eser olan Leylâ vü Mecnun'da, Leylâ'nın temsil ettiği güzellik ve güzelliğin bilinmesi için gerekli olan aşk, hem Leylâ vü Mecnun'da hem de alegorik bir eser olan Hüsn ü Aşk'ta, Aşk'a Leylâ adının verilmesiyle bir araya getirilmiştir. Yani, Galib, güzelliğin sembolü olarak gördüğü Leylâ'yı, onun bilinmesi için temel koşul olan Aşk'la birlikte zikretmiştir. Yine, Leylâ/Aşk, Hüsn/Mecnun kavramlarının bir araya getirilmesinde, kavramlar arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin de olduğu söz konusu edilebilir. Çünkü güzellik yani "hüsn", "aşk"la bilinir ve bu aşk âşığın aklını hükümsüz kılarak onu bir çeşit "mecnun" hâline getirir.

Hüsn ile Leylâ'nın aynı sembolik değer etrafında bir araya getirilmesine Hüsn'ün tanımlandığı bölümde de rastlanır.³⁷

3. Mektep

Leylâ vü Mecnun ve Hüsn ü Aşk'ta, kahramanların mektebe gitmeleri iki hikâyenin ortak motiflerinden bir diğeridir. Belli bir olgunluğa gelince mektebe başlayan kahramanlar, mektepte birbirlerini görüp âşık olurlar. Her iki eserde ayrıca kahramanların belli bir olgunluğa eriştikten sonra mektebe başladıklarına vurgu yapılır. Bu durum Leylâ vü Mecnun'da: "*İtmâma yetüp tarîk-i sünnet*" mısrasıyla; Hüsn ü Aşk'ta ise: "*Çün geçdi bu hâl ile meh ü sâl/Vakt oldı ki etmeye gam ihmâl (338l³⁸)*" beytiyle ifade edilmiştir.

Mektebe gitmeleri için belli bir zaman tayin edilen kahramanların mektebe başlamaları, onların belli bir olgunluğa ulaşması amacını taşır. Mecnun

³⁷ HA/468

³⁸ HA/ 338l

ve Aşk, kemâle ermek için mektebe başlar ve bu başlangıç, çıktıkları yolda attıkları ilk adımdır.

Leylâ vü Mecnun'da, Kays'ın, tarîk-i sünnetinin tamama ermesinden sonra sıra ilim talim etmesine gelmiştir.³⁹ Hüsn ü Aşk'ta ise, iki şüh-ı âkil olan Hüsn ve Aşk, bedr-i kemâl olmak için hüner tahsil etmelidir.⁴⁰

Mektep, mektebe başlama zamanına vurgu yapılması ve mektebe niçin gidildiğinin açıkça ifade edilmesi her iki eserde ortak bir motif olmakla birlikte bu bölümde bazı belirgin farklılıklar da mevcuttur.

Leylâ vü Mecnun'da mektep, “*Bir saf kız oturdu bir saf oğlan*” şeklinde düzenlenen, derslerin ezberlenip levhalara yazıldığı, öğrencilerin birbirlerini çalıştırdıkları, çocukların bağırıştığı, kitabın olduğu ve harflerin öğrenildiği tamamen reel hayatta var olan mekteptir.⁴¹

Leylâ vü Mecnun'da, mektebin realitesi vurgulanmakla birlikte mektepte hangi derslerin okutulduğu ve mektebin hocasına dair herhangi bir bilgi bulunmaz. Leylâ vü Mecnun'dan farklı olarak Hüsn ü Aşk'ta “*harem-sarây-ı vahdet*”⁴² olan mektebin dersleri ve hocası bellidir:

Hep dersleri rızâ vü teslîm

Mollâ-yı Cünûn pîr-i ta'lîm (HA/357)

Leylâ vü Mecnun'dan mektebin, sosyal hayatta karşılaştığımız özelliklerine uygun olarak tamamen somut bir şekilde anlatılması eserin sembolik olmasıyla alakalıdır. Hüsn ü Aşk'ta ise mektebin, *harem-sarây-ı vahdet* olması, orada rıza ve teslimiyet derslerinin okutulması, mektep hocasının adının Molla Cünûn olması, kelimelerin manası münasebetiyle yani eserin alegorik anlatımı ile ilgilidir.

Her iki eserde kahramanların doğumları olayların birinci önemli evresi iken mektepte karşılaşp birbirlerine âşık olmaları da her iki eserdeki olayların ikinci önemli aşamasıdır. Çünkü kahramanların iç yolculuklarının ilk adımı olan mektep, âşıkların birbirlerini görüp fark ettikleri yerdir.

³⁹ LM/ 557

⁴⁰ HA/340

⁴¹ LM/ 560, 625, 626, 630

⁴² HA/353

4. Kahramanların Birbirlerine Âşık Olmaları:

Her iki eserde olayların ikinci önemli evresi olan mektep hayatının başlaması, aynı zamanda kahramanların birbirlerini görüp birbirlerine duydukları muhabbetin de başladığı yerdir. Âşık ve maşuk rolündeki kahramanların birbirlerine duydukları muhabbetle alaka besleyen ilk taraf, her iki eserde de önce maşuktur.

Leylâ vü Mecnun'da “maşuk” rolündeki Leylâ'nın, “âşık” rolündeki Kays'a, muhabbet gösteren ilk taraf olduğu, bu sevgiyi ilk onun temellendirdiği öncelikle belirtilir:

Ol kızlar içinde bir perî-zâd

Kays ile mahabbet etdi bünyâd (LM/ 564)

Leylâ vü Mecnun'da, Kays'tan Leylâ'ya bir alaka söz konusu edilmeden Leylâ'nın Kays'a muhabbet göstermesi, yani sevginin ilk Leylâ'da tezahür etmesi, eserdeki âşık ve maşuk ilişkisinin ortaya konması bakımından önemlidir.

Leylâ'nın Kays'a muhabbet bünyâd etmesiyle başlayan bu aşkta, âşık ve maşuk birbirlerini görüp aynı arzuda kendilerini kaybederler.⁴³

Leylâ vü Mecnun'nun, sadece bir beytinde aşkın, önce maşuktan olduğuna işaret edilmesine karşın Hüsn ü Aşk'ta, maşuk olan Hüsn'ün Aşk'a duyduğu muhabbet, eserin *Âşık Şüden-i Hüsn Bâ Aşk (Hüsn'ün Aşk'a Âşık Olması)* başlıklı bölümünde geniş bir şekilde izah edilir ve devam eden bölümlerde olayların gelişiminde etkili olması yönüyle bu husus vurgulanır.

Hüsn ü Aşk'ta Hüsn, kazanın uygun olmayan bir hükmüyle “*Ma'şûk olacakken oldı âşık*⁴⁴” ve Aşk'ın cemâline âşık olur:

Ber-hükm-i kazâ-yı nâ-muvâfık

Hüsn oldı cemâl-i Aşk'a âşık (HA/375)

⁴³ LM/ 581, 582

⁴⁴ HA/377

Her iki eserde maşukun âşığa meyli öncelikli olmakla beraber Leylâ vü Mecnun'da Leylâ'nın Kays'a muhabbet etmesi realitedeki aşkla anlatılması sembolik, Hüsn'ün de Aşk'ın özellikle cemâline âşık olmasına vurgu yapılması soyutun somutla karşılık bulmasındaki alegorik anlatımla ilgilidir.

5. Leylâ ve Hüsn'ün Uyarılması:

Kahramanların birbirlerini mektepte görüp âşık olmalarının duyulmasıyla maşuk rolündeki Leylâ ve Hüsn'ün uyarılmaları her iki eserde de ortaktır.

Leylâ'nın annesi, Kays'ın Leylâ'ya, Leylâ'nın da Kays'a meyilli olduğu dedikodularını öğrenince büyük bir üzüntüye kapılır.⁴⁵ Bu durum Hüsn'ün dadısı İsmet'te de aynen görülür. Dadısı İsmet, Hüsn'ün Aşk'a olan alakasını işitince gam ve yasa bürünür.⁴⁶

Leylâ'nın annesi ve Hüsn'ün dadısı İsmet, öğrendikleri karşısında üzülmekle yetinmez; annesi Leylâ'yı, dadısı İsmet ise Hüsn'ü; hissiyatlarını açığa vurmaktan çekinmedikleri ve kızlara yakışmayacak şekilde hareket ettikleri için uyarırlar.

Annesi Leylâ'ya, adını kötüye çıkarıp kendini dillere düşürdüğünü oysa onun kız olduğunu, ucuz olmaması ve ağırbaşlı olup gözlerden gizli kalması, namuslarına hâlel getirmeyip iyi adlarını lekelenmemesi gerektiğini ve babasının duyacağı endişesiyle artık mektebe gitmemesinin uygun olacağını söyler.⁴⁷ Hüsn ü Aşk'ta da İsmet Hüsn'e; aşkta tâlip olduğunun duyulmasının rüsvalık olacağından fiğan edip namus ve hayâyı ele vermemesini, çünkü onun kız olduğu ve bunun için ağır olması gerektiğini ve bu sırrını kimseye açıp da kendini dile düşürmemesi gerektiğini vurgular.⁴⁸

Böylece her iki eser, aşkın duyulmasıyla birlikte kızların uyarılması ve bu uyarıların; kız olmalarından dolayı hafif davranışlarda bulunulmayıp ağır olunması gerekliliği ve kızların âşıklığının duyulmasının rüsvalık olduğu noktalarda birleşir. Bu noktalarda birleşen her iki eser, kızların verdiği tepkilerde farklılık arz eder. Leylâ vü Mecnun'da Leylâ, annesinin duyduklarını yalanlar, aşkını inkâr eder ve annesinin aldığı “mektebe gitmeme” kararına

⁴⁵ LM/644, 646

⁴⁶ HA/1004

⁴⁷ LM/ 647, 648, 649, 652

⁴⁸ HA/1016, 1045, 1046

boyun eğer. Hüsn ü Aşk'ta ise Hüsn, kendine uyarıda bulunan dadısı İsmet'i azarlar ve onun kendini anlamadığını söyleyerek aşkını savunur. Hüsn'ün daha sonra İsmet'in uyarılarını dikkate alması, İsmet'in bu duruma Aşk'ın da razı olmayacağını söylemesiyledir.

Leylâ vü Mecnun ve Hüsn ü Aşk'ta, anne ve dadının duruma tepki göstermesine etken, kabilenin anlayışıdır. Kabilenin adının zikredilmediği Leylâ vü Mecnun'da, Leylâ'nın annesi: “*Oğlan aceb olmaz olsa âşık/ Âşıklığı işi kıza ne lâyıık*⁴⁹”, ifadesiyle âşık olma işinin kız değil, erkek işi olduğunu belirtir.

Hüsn ü Aşk'ta ise, Mecnun'un da oralı olduğu Benî Muhabbet kabilesinde bu konuda âdet, erkeğin kıza meyletmesidir:

Bu idi kabîle içre âdet

Kim ede cüvân nigâra rağbet (HA/811)

İki eserde de, âşık ve maşukun davranış biçimini kabileler belirlemiş durumdadır. Buna göre; âşık olma erkeğin, naz yapma ve ağır olma kızın işidir. Bu aslında İslami bir terbiye ve toplum görüşüdür. Endişe de buradan hareket ile başlar.

6. Bahar:

Kahramanların mektepte birbirlerine âşık olmalarından sonra tekrar karşılaşmalarının bahar mevsimine tesadüf etmesi, Leylâ vü Mecnun ve Hüsn ü Aşk'ta ortak bir diğer motiftir. Leylâ vü Mecnun'da Leylâ'nın mektebe gelmediğini gören Mecnun, feryad figan eder. Onun bu haline üzülen arkadaşları, baharın geldiği, güneşin cihânı aydınlattığı, çiçeklerin, güllerin açtığı bahar mevsimini bahane ederek ve sevgiliye rastlama ihtimalini de hatırlatarak Mecnun'u gezmeye çıkarırlar. Sevgiliyi görme umuduyla gezmeye çıkan Mecnun, kendinden önce oraya gelip çadır kuran Leylâ ile karşılaşınca kendinden geçer.⁵⁰

⁴⁹ LM/664

⁵⁰ LM/798, 812, 822, 823

Leylâ vü Mecnun'da olduğu gibi Hüsn ü Aşk'ta da mektepte birbirlerine muhabbet duyan Hüsn ve Aşk, cihanı aydınlatan baharın gelmesiyle sevinç ve neşe bulur. Bu nedenle Mânâ Mesiresinde gezinti yapmaya karar verirler.⁵¹

Kahramanların bahar mevsiminde karşılaşmaları, Mecnun'un ve Aşk'ın ayrılıkla başlayan maceralarından önceye rastlar.

7. Yol ve Yolculuk:

Leylâ vü Mecnun ve Hüsn ü Aşk'ta kahramanların birbirlerine âşık olmalarından ve aşklarını başkalarının öğrenmesinden sonra, ayrılık söz konusu olur. Ayrılıkla birlikte anlatım, âşık konumundaki kahramanlar üzerinde yoğunlaşır. Mecnun'un ve Aşk'ın sevgililerinden uzakta, onlara erişmek için giriştikleri çabalar, birer macera niteliği taşır. Bu maceralar, birer yolculuk şeklinde karşımıza çıkar.

Sevgiliye kavuşmak için verilen mücadelelerin anlatıldığı yolculuğa sebep olan ayrılık, Leylâ vü Mecnun'da, annesinin kararıyla Leylâ'nın okula gitmemesi ile başlar. Okula gelip Leylâ'yı bulamayan Kays, sabahtan akşama kadar feryat figan eder. Böylece o, "*Kim Kays iken adı oldu Mecnûn*"⁵², mısrasıyla da ifade edildiği gibi mecnun olmuştur.

Kays, ayrılığın getirdiği gamla mecnun olduktan hemen sonra bahar mevsiminde kırdı Leylâ ile karşılaşıp kendinden geçer. Uyandığında onu göremeyince üstünü başını yırtar, elbiselerinden soyunur, hatta ayak bağı olmasın diye ayakkabılarını dahi çıkarır. Arkadaşlarına, aşk selinde gark olduğunu, artık kınama ve melâmet rengine boyandığını, aşkın, iradesini yok ettiğini, eve gitmesinin mümkün olmayacağını belirten⁵³ Mecnun, aşk derdiyle muzdarip bir şekilde yalnızlığı seçerek çöle gider:

Sahrâya düşüp güneş misâli

Tenhâ yürür oldu lâübâlî (LM/899)

Leylâ vü Mecnun'da olduğu gibi Hüsn ü Aşk'ta da Aşk'ın yolculuğunun başlaması, başkalarının araya girmesiyledir. Hüsn ü Aşk'ta, Hüsn ile Aşk'ın muhabbetini duyan Hayret, bu iki sevgilinin görüşmemelerini emreder. Hüsn, dadısı İsmet'in nasihatlerine Aşk'ın rızasını kazanmak için boyun eğer ve aşkını

⁵¹ HA/583, 630, 631, 632

⁵² LM/797

⁵³ LM/863, 864, 866, 868

belli etmemek için feryat ve figandan vazgeçerek görünüşte yiyip içip eğlenmeye koyulur. Olanları gizlendiği yerden duyan Sühan, Hüsn'ün ayrılık kararı aldığı Aşk'a götürdüğünde Aşk, feryat figan edip gam denizine düşer. Gamın başlaması, sevgiliye ulaşmak için eyleme geçmeye zemin hazırlar. Aşk, lalası Gayret'in tavsiyesiyle Hüsn'ü kabilesinden ister. Kabile, “*Hüsn akdine çok bahâ gerekdir*⁵⁴” gerekçesiyle Hüsn'e kavuşmak için zahmetli ve acılarla dolu bir yolculukla ulaşabileceği Kalp diyarından kimyayı getirmesi şartını öne sürer.⁵⁵ Aşk, Hüsn'e kavuşmak için, “*Fi'l-hâl sorup diyâr-ı Kalb'i/ Dutdı reh-i reh-güzâr-ı Kalb'i*⁵⁶” beytinde de belirtildiği gibi acılarla dolu yolculuğu başlar.

Leylâ vü Mecnun ve Hüsn ü Aşk'ta başkalarının araya girmesiyle başlayan ayrılık, kahramanların yolculuğu için sebep teşkil ettiğinden her iki eserde de olayların üçüncü önemli evresini oluşturmaktadır.

Böylece, her iki eser; kahramanların doğumu, mektepte karşılaşip birbirlerine âşık olmaları ve ayrılık olmak üzere üç temel evrede birleşir. Bundan sonraki olaylar, Leylâ vü Mecnun'da Mecnun cihetinde yoğunlaşmakta, fakat bununla birlikte Leylâ'nın maceraları da söz konusu edilmektedir. Oysa Hüsn ü Aşk'ta olaylar, yolculuğun başlamasından sonra tamamen Aşk etrafında gelişir. Eserde Hüsn'e dair bir macera ayrıca belirtilmemekle birlikte Hüsn'ün Sühan aracılığıyla Aşk'a yardım ettiği bildirilir.

Leylâ vü Mecnun'da, Leylâ'dan ayrılan Mecnun'un tek başına devam edecek olan macerası başlar. Bu noktadan sonra, Mecnun cihetindeki olaylar sade bir mekân olan çölde geçer, fakat bu tekdüze bir çöl macerası şeklinde değil, çöle gidiş gelişlerin olduğu çeşitli olaylardan mürekkep bir maceradır. Mecnun'un her seferinde çöle dönmesiyle sonuçlanan macerasındaki olay halkaları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Ayrılık Evresinden Sonra Mecnun'un Maceraları	
1. Çöle gidiş	<ul style="list-style-type: none"> • Babasının onu bulup hile ile eve getirmesi • Leylâ'nın istenmesi • Leylâ'nın kabilesinin Mecnun'un iyileşmesi şartını koşması • Kâbe'ye gitmesi • Mecnun'un Kâbe'de aşk derdinin artması için dua etmesi
2. Çöle dönüş	<ul style="list-style-type: none"> • Ceylanı avcının elinden kurtarıp onunla dost olması • Güvercini tuzaktan kurtarıp onunla dost olması

⁵⁴ HA/1243

⁵⁵ HA/1244, 1245

⁵⁶ HA/1256

	<ul style="list-style-type: none"> • Nevfel'in Mecnun için Leylâ'nın kabilesi ile savaşması • Mecnun'un, Leylâ'nın kabilesinin kazanması için dua etmesi • Nevfel'in savaşı kazanmasına rağmen sözünde durmaması
3. Çöle dönüş	<ul style="list-style-type: none"> • Mecnun'un kendini zincire vurdurtup köle kılığında Leylâ'nın kapısına gitmesi
4. Çöle dönüş	<ul style="list-style-type: none"> • Kör dilenci kılığında Leylâ'nın kapısına gitmesi
5. Çöle dönüş	<p>Mecnun'un Zeyd aracılığıyla Leylâ'ya mektup göndermesi Zeyd'in Leylâ'nın evlendiği haberini getirmesi Mecnun'un Leylâ'ya tekrar mektup göndermesi Leylâ'nın cevap yazması Babasının çölde Mecnun'u bulması Leylâ kan aldırıldığı için Mecnun'un kolundan kan akması Babasının ölümü Zeyd'in, İbn Selam'ın ölüm haberini getirilmesi Mecnun'un Leylâ ile karşılaşması ve onu tanımaması Leylâ'nın vuslat talebini reddetmesi Leylâ'nın ölümü</p>

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Mecnun'un macerasındaki hareket, sevgilinin merkez olduğu bir mekânda gerçekleşir. Mecnun, sevgiliden uzaklaşmaz, çeşitli bahanelerle onu görmeye gider, onunla mektup yoluyla haberleşir. Olayların geçtiği çöl, âşığı sevgiliden uzak düşüren bir mekân değildir, aksine sevgili merkezlidir. Mecnun, Kâbe'ye dua etmek için gitmesi ve Nevfel'le birlikte hareket etmesi dışında hep çödedir. Bu nedenle Mecnun'un macerası, hareketin az olduğu sade olaylardan ibarettir, olayların geçtiği çöl de aynı sadeliğe sahiptir. Mecnun, Nevfel'in, kendisi için verdiği savaşta dahi Leylâ'nın kabilesi için dua eder. O, sadece acı çeker ve sevgiliyi düşünür. Çöle geldiği ilk andan ölümüne kadar hep acı ve ızdırıp içindedir.

Leylâ vü Mecnun'da olduğu gibi Hüsn ü Aşk'ta da ayrılıkla birlikte Aşk'ın macerası başlar. Hüsn'e kavuşmak için Kalp ülkesine gidip kimyayı getirmeyi kabul eden Aşk, beş aşamadan sonra amacına ulaşacaktır. Geçmesi gereken aşamalar ve yaşadıkları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Ayrılık Evresinden sonra Aşk'ın Maceraları	
1. Kuyu	<ul style="list-style-type: none"> • Devle karşılaşması ve devin onu hapsetmesi • Sühan'ın gelip onu üzerinde ism-i âzâmın yazılı olduğu ipten haberdar etmesi • Bu iple kuyudan çıkmaları
2.Gam Harabeleri	<ul style="list-style-type: none"> • Şiddetli kış, karanlık ve soğukla karşılaşması • Buradaki cadının onu çarmıha çekmesi • Tanrı'ya yalvarma • Sühan'ın gelmesiyle karanlığın yok olması ve cadının büyüsünün bozulması • Sühan'ın Hüsn tarafından gönderilen kılıç ve Aşkar adlı atı Aşk'a vermesi
3. Ateş Denizi	<ul style="list-style-type: none"> • İçinde devlerin olduğu mumdan gemiler • Aşk'ın olan biteni anlayıp Aşkar ile oradan ayrılması
4. Çin Sahili	<ul style="list-style-type: none"> • Mana mesiresini hatırlaması • Papağan kılığındaki Sühan'ın Huşruba'dan haberdar etmesi • Aşk'ın Huşruba'yı Hüsn'e benzetmesi • Huşruba'nın meclis kurdurarak Aşk'ı sarhoş etmesi • Aşk'ın kılıcı kaptırması • Huşruba'nın Aşk'ı Zatüssuver kalesine hapsetmesi
5. Zatüssuver Kalesi	<ul style="list-style-type: none"> • Her tarafın nakış ve suretlerle dolu olduğunun görülmesi • Aşk'ın Aşkar adlı atla oradan kurtulmaya çalışması • Aşk'ın başından geçenleri aynen yaşaması ve kendini tekrar kalede bulması • Tanrı'ya yalvarması • Sühan'ın bülbül kılığında gelerek kaleyi yakıp hazineyi bulmasını söylemesi • Aşk'ın kaleyi yakıp hazineyi bularak kılıcını alması ve oradan ayrılması

Mecnun'un macerasından farklı olarak Aşk, yolculuğunda sevgilinin bulunduğu mekândan uzaklaşır, fakat bu, sevgiliye yaklaştıran bir uzaklıktır. Bu sırada Aşk, Hüsn'den haber alamaz ve onunla görüşmez. Yardıma gelen Sühan'a Hüsn'ü sorsa da, hikâyenin sonuna kadar bu konuda cevap alamaz.

Mecnun'un macerasındaki hareketin azlığı ve sadeliğine karşın Aşk'ın macerası çok daha zengin, renkli ve hareketlidir. Aşk, daha ilk adımda kuyuya

düşer, burada devler ve cinlerle mücadele eder, gam harabelerine vardığında karşısına çıkan cadıyla ve ateş denizindeki cinlerle mücadelesi devam edecektir. Bunlardan sonra Aşk, Çin sahilinde Hüsruba ile karşılaşır ve Zatüssuver'e hapsedilir.

Leylâ vü Mecnun'da çöl, reel bir mekân olarak karşımıza çıkarken Aşk'ın maceralarının geçtiği; kuyu, gam harabeleri, çin sahili, Zatüssuver kalesi gibi mekânlar, reel olmayan mekânlardır.

Yine Mecnun'un dünyayı bir tarafa bırakıp sadece sevgiliye yöneldiği çöl macerasında, ilk adımdan itibaren sevgili için çektiği acı vardır ve bu, yolculuğu bitinceye kadar devam eder. Oysa Aşk'ın dert ve ızdırabı, sevgiliye ulaşmak için çıktığı yolculuğun her adımında karşılaştığı yeni bir durumla daha da artmaktadır.

Mecnun'un ve Aşk'ın maceralarında, olaylar ve mekânlar arasındaki söz konusu farklılık, daha önce de belirtildiği gibi Leylâ vü Mecnun'nun sembolik, Hüsn ü Aşk'ın ise alegorik bir eser olmasıyla ilgilidir. Leylâ vü Mecnun'da sevgiliye kavuşmak için çekilen acılar somut gerçekliğiyle soyuta işaret ederken Hüsn ü Aşk'ta Aşk'ın ulaştığı her aşama, anlatılmak istenen soyut kavramların somut karşılığı hükmündedir.

8. Yardımcı karakterler, mektuplaşma ve sabah

Leylâ vü Mecnun ve Hüsn ü Aşk adlı her iki eserde yer alan bazı yardımcı karakterler, çeşitli özellikleri ve görevleri itibariyle benzerlik gösterir. Bunlardan, Leylâ vü Mecnun'daki Zeyd ile Hüsn ü Aşk'taki Sühan âşık ve maşuk arasında haberleşmeyi sağlayan aracı kişilerdir. Bu görevlerinin yanında Zeyd ile Sühan, aynı özelliklere sahip olması bakımından benzer. Mecnun ile Leylâ arasında haberleşmeyi sağlayan Zeyd, aşk derdini çekmiş, aşkın melâmet belasından haberdar olan olgun biridir.⁵⁷ Hüsn ü Aşk'taki Sühan da güzellik ve aşk konusunda ârifdir. Aşka vâkıf olduğundan aşkın ne olduğunu bilir.⁵⁸

Mecnun, Leylâ'nın evlendiği haberini Zeyd'den, Aşk da Hüsn'ün ayrılık kararı aldığını Sühan'dan duyar. Aynı zamanda Zeyd ve Sühan, âşıklar arasında mektup getirip götürülen kişilerdir. Leylâ vü Mecnun ve Hüsn ü Aşk'ta ilk mektupların sevgiliye gönderilme zamanlarında da benzerlik görülür. Leylâ vü Mecnun'da ilk mektup, Leylâ'nın İbn Selâm ile evlenmesinden sonra haberi alan Mecnun tarafından Zeyd aracılığıyla Leylâ'ya yollanır. Hüsn ü Aşk'ta ise Hüsn ile Aşk'ın arasına Hayret'in girip sevgililerin görüşmelerini yasaklamasıyla ilk mektup, Hüsn tarafından Sühan aracılığıyla Aşk'a gönderilir.

⁵⁷ LM/1831, 1832, 1833

⁵⁸ HA/687, 688

Her iki mektup da sevgiliye sitem konuludur. Ayrıca her iki hikâyede de sevgili mektuba cevap yazar.

Nevfel ve Gayret'in, âşıklara sevgiliyi elde etmek için ağlayıp inlemek yerine harekete geçmesi gerektiği konusunda nasihatinde bulunmaları ve onlara bu konuda yardım edeceklerini belirtmeleri iki yardımcı karakterin bir diğer özelliğidir. Nevfel, Leylâ'yı isteyeceğini vermezlerse de savaşaacağını söyleyerek Mecnun'u harekete geçirme konusunda etkili olmuştur.⁵⁹

Hüsn ü Aşk'taki Gayret ise Aşk'a ağlayıp inlemeyi bırakıp Hüsn'ü kabileden istemesi gerektiği konusunda harekete geçirir ve çıktığı yolculukta Aşk'ın yanındadır.⁶⁰

Gayret'in, Nevfel'le aynı görevi üstlenmesi yönüyle benzerlik göstermesine, Leylâ ile Mecnun'da Nevfel'in özellikleri hakkında bilgi verilirken "gayret" kelimesinin Nevfel'in sıfatı olarak kullanılması da örnek gösterilebilir:

Li'llâhi'l-hamd gayretüm var

Gayret kadarınca kudretüm var (LM/1493)

Daha sonra ise, Hüsn ü Aşk'ta Gayret'in söz konusu edildiği yerde Leylâ vü Mecnun'daki Nevfel'e işaret edildiği görülür:

Leylâ'ya gülünc olur muhassal

Nevmîdi-i Kays ü sa'y-i Nevfel (HA/1157)

Leylâ vü Mecnun'da, Nevfel'in sıfatı olan "gayret" kelimesi, Gâlib'in özellikle dikkatini çekip Gayret'le ilişkilendirilmiş midir, bilinmemekle birlikte ilginçtir.

Eserde benzerlik arz eden bir diğer husus, maceralarında sona yaklaşan Mecnun'un ve Aşk'ın, ızdıraplarının şiddetinden dolayı Tanrı'ya ihlasla yalvarmalarından hemen sonra duaların kabul olduğuna işaret olarak aydınlık bir sabahın tasvir edilmesidir. Bu durum Leylâ vü Mecnun'da, Mecnun'un bazı yüksek sıfatlarının anlatıldığı bölümden sonra gelir.⁶¹

⁵⁹ LM/1494, 1471

⁶⁰ HA/1161, 1162

⁶¹ LM/2330, 2331

Hüsn ü Aşk'ta ise, Zatüsuver'den çıkmış olan ve yolun sonuna gelen Aşk, takatsiz kalmanın sonunda Allah'a yalvarır ve bu yalvarmanın ardından sonra sabah tasvirine geçer.⁶²

9. Her İki Eserde Konu ve Konunun İşlenişinin Tasavvufî Boyutları

Leylâ vü Mecnun ve Hüsn ü Aşk'ın konusunu teşkil eden en genel çerçeveyi, aşk kavramı oluşturur. Aşk'ın işleniş biçimi ise her bakımdan tasavvufî bir içeriğin ortaya çıkmasını sağlar. Bu, Leylâ vü Mecnun'da dolaylı olarak, Hüsn ü Aşk'ta ise doğrudan gerçekleşir.

Leylâ ve Mecnun'un birer sembol olarak neye delâlet ettiği eserin dibacesinde açıklanır: Leylâ, "sırrı-ı hakikat"tir, Mecnun ise "rûh-ı ser-geşte-i bâdiye-i gaflet"tir. Böylece, Mecnun'un Leylâ'ya olan aşkının, ruhun mutlak hakikate olan aşkını temsil ettiği ortaya konulur. Fuzûlî, Leylâ vü Mecnun hikâyesini anlatmakla neyi amaçladığını son derece kesin bir dille açıklar:

Dutsam taleb-i hakîkate râh-ı mecâz
Efsâne behânesiyle arz etsem râz
Leylî sebebiyle vasfun etsem âğâz
Mecnûn dili ile etsem izhâr-ı niyâz

Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk'ın sebebi telif kısmında eserine konu olarak aşkı seçmesinin sebebinin açıklar. Buna göre, kelâm cevherini sarf etmeye aşktan başka bir şey uygun değildir.⁶³

Hüsn ü Aşk alegorik bir eser olduğu için, kahramanların neyin sembolü oldukları isimlerinden kolayca anlaşılabilir. Bu yüzden Şeyh Galib bunu ayrıca açıklamaya ihtiyaç duymamıştır. Hüsn ve Aşk'ın, Leylâ ve Mecnun'un sembolik karşılıkları olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Çünkü, Leylâ vü Mecnun'da bu kavram çifti âşık ve maşuk kavramlarıyla ilişkili olarak kullanılmıştır.

Erbâb-ı kemâle ol ıyândur
Kim hüsn ile aşk tev'emândur (LM/2207)

⁶² HA/1862, 1863

⁶³ HA/225

Hüsn olmasa aşk zâhir olmaz
Aşk olmasa hüsn bâhir olmaz (LM/2209)

Hüsn olmasa aşktan ne hâsıl
Ma‘şûk eder ehl-i aşkı kâmil (LM/2210)

Aşk olmaz olursa hüsn olur hâr
Aşk iledür ehl-i hüsne bazâr (LM/2211)

Aşağıdaki beyitlerde Mecnun ile Leylâ'nın aşk ve hüsn kavramlarıyla olan ilişkisi daha açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Leylîden idi kemâl-i Mecnûn
Hüsn ile olurdu aşkı efvân (LM/2215)

Mecnûndan idi cemâl-i Leylî
Aşk idi eden cemâle meyli (LM/2216)

Her iki eserde, kahramanlarının sembolik bir değerle hüsn ve aşk kavramları etrafında birleşmeleri tasavvuftaki aşk anlayışı akla getirir. Muktezası gereği bilinmek isteyen Tanrı, zatına duyduğu aşkla âlemi yaratmıştır. Bu nedenle güzellik, ancak aşkla bilinir:

Zîrâ ki nişân-ı hüsn-i kâbil
Oldur k'ana âşık ola mâil (LM/2765)

Aşk ile Hüsn arasında tam bir özdeşlik vardır. Aşk, “Hüsn’ün ayn”ıdır: “*Kim Aşk Hüs(ü)n’dür ayn-ı Hüsn Aşk*”⁶⁴. Böylece, Hüsn’ün mutlak, yani ilahî güzelliği temsil ettiği ifade edilmiş olur. Leylâ vü Mecnun ile Hüsn ü Aşk’ta, aşkın önce maşuktan âşığa doğru tezahür etmesinin, sebebi budur.

Her iki eserde hüsn ve aşk etrafında birleştirilen kahramanlardan, Leylâ ile Mecnun ve Hüsn ile Aşk arasındaki aşkın duyulmasından sonra araya giren

başkaları âşıkların ayrılmasına sebep olur. Bu ayrılık, Mecnun ve Aşk'ın sevgiliye ulaşmak için verecekleri mücadelenin zeminini oluşturur. Mecnun ve Aşk'ın ayrılıkla başlayan çileli maceraları, farklı şekilde gelişmiştir. Mecnun'un macerası, çölde, sevgilinin hasretinden acı ve ızdırap çekme, bazen de sevgiliyi görmek için onun sokağına gitme şeklinde gelişir. Aşk ise, her adıma yeni dert ve acıların yaşandığı, kuyuların, devlerin, cadıların, ateş denizinin olduğu bir macera yaşar. Her iki kahramanın maceraları birbirlerinden farklı görünse de, sonuç olarak, ifade ettikleri anlam ve kahramanlar üzerinde oluşturdukları etki bakımından birleşir. Mecnun ve Aşk, sevgililerine duydukları özlem ve kavuşma arzusuyla acı çekerler. Bu durumun, tasavvufta sâlikin seyr-i süluku için girdiği çileye tekabül ettiği söylenebilir. Sâlik, çile sırasında hakikate ermesini engelleyen masivadan uzaklaşır, nefsini arındırır ve vahdete erer. Fenada yok olmak isteyen âşık için, ister gazap ister merhamet içinde tezahür etsin maşuka itaat ve teslimiyet esastır. Bu esas, tasavvufta, âşığın her dert ve belâyı seve seve kabullenmesini sağlamış, hatta dert ve belâlar Allah'ın yakınlığının işareti olarak görülmüştür.⁶⁵ Âşık, dert ve belaları göze almasıyla muhib derecesinden çile derecesine geçer.⁶⁶ Mecnun'un ve Aşk'ın, sevgiliye kavuşmak için birçok dert ve acıya dūcâr olması, bu anlayışa dayandırılabilir. Çünkü gerek kabilenin talepleri gerek kahramanların, maceraları boyunca çile çekmeleri aşkın getireceği belalardandır. Aşk olan yerde bela ve kınama vardır:

Aşk olduğu yerde mahfi olmaz

Aşk içre olan karâr bulmaz (LM/607)

Aşk âteşine budur alâmet

Kim baş çeke şu'le-i melâmet (LM/608)

Yaşadığı çilelerle gönül aynasını pas ve kirden temizleyen sâlik, ancak bu şekilde hakikate erişir. Çünkü “Mârifet, kalbin aydınlığından doğar. Şüphelerden arınmış, vuzuha ermiş bilgiye ancak bu şekilde ulaşmak

⁶⁵ Annemarie Schimmel, **İslamın Mistik Boyutları**, Çev.:Ergun Kocabiyik, Kabcacı Yay., İst. 2004, s.152. Schimmel, konuyu daha geniş bir şekilde izah etmek için Hallac'ın “İstırap, O'nun ta kendisidir.” ifadesini naklederek âşık için derdin esasını ortaya koymaya çalışmıştır. Yine, “En şiddetli belalara dūçar olanlar nebiler, sonra da velilerdir.” hadisinin sufiler arasındaki yaygınlığına dikkat çekmiştir. Ayrıca azap anlamına gelen bela kelimesi, ruhların elest bezminde tüm dertleri baştan kabul ettikleri “evet” anlamına gelen “bela” ile iç içe geçtiğini de dile getirir. Bk. A. Schimmel, **a.g.e.**, s. 152.

⁶⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik**, İnkılap ve Aka Yay., İst. 1983, s.390.

mümkündür.”⁶⁷ Mecnun ve Aşk’ın kemale erip hakikat bilgisine ulaşması da dert ve ızdırap dolu çilelerden sonradır.

Leylâ ile Mecnun’da, Mecnun’un, yolculuğunun sonra ulaşacağı mertebe, aşama aşama gerçekleşmiş ve bu aşamalar okuyucuya hissettirilmiştir. Mecnun’un, Ka’be’de aşk belalarının artması için dua ettikten sonra yolda gördüğü ceylan ve güvercini kurtarmak için karşılığında elbiselerini ve kolundaki parlak inciye vermesi, maddî şeylerden kurtalmaya işaret eden bir nevi arınma olarak düşünülebilir. Eserde, Mecnun’un mi’râcının yani onun *zât-ı kâmil* mertebesine ulaştığının anlatıldığı, *Bu Mecnûnun mi’râc-ı fezâilidir ve beyân-ı mertebe-i hüsn-i hasâilidir* başlıklı bölüm, bu arınmadan ve onun, çölde belli bir süre çile çekmesinden sonradır. Yine, Leylâ kan aldıracağı için kolundan kan gelmesi⁶⁸ Mecnun’un mertebesi ile ilgili diğer bir bilgidir. Mertebesinin bir sonraki aşaması ise, Leylâ ile kendi suretinin iki yüz şeklinde bir levhada çizili olduğunu görünce Leylâ’nın suretini silmesi ve bunu; “*Dedi bize birdürür hakikat/ Birlikde yaraşmaz iki sûret (LM/ 2221)*” ifadesiyle dile getirmesinde verilir. Bu noktaya kadar Mecnun, belli mertebelere ulaşmıştır ama onun asıl gayesi sevgili için can vermek yani aşk şehidi olmaktır. Mecnun’un, maksada ulaşmak için gerekenin sevgili uğruna can vermek olduğunu dile getirmesi İbn Selâm’ın ölüm haberini almasından sonradır:

Ol cânını verdi vâsıl oldu

Öz mertebesinde kâmil oldu (LM/ 2471)

Mecnun’un “kemale ulaşması”, Leylâ ile karşılaştığı bölümde anlatılır. Onun, Leylâ’yı tanımaması, Leylâ’nın vuslat talebini reddetmesi ve reddin gerekçelerinin açıklanması, onun aşama aşama ulaştığı seviyenin derecesini gösterir mahiyettedir. Leylâ’yı tanımayan Mecnun’un, Leylâ’nın kendisini tanıttığından sonra ona, bende görünen sensin, daima sen bende tecelli etmekte sin ve eğer ben ben isem sen nesin, yok eğer sen sen isen ben kimim, ifadeleri varlığın birliğine ulaştığını gösterir:

Mende olan âşikâr sensen

Men hod yohem ol ki var sensen (LM/2704)

⁶⁷ Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, Ötüken Yay., İst. 1997, s.86.

⁶⁸ LM/ 2133

Dâim sana mendedür tecellî
Men gayrdan olmuşam tesellî (LM/2705)

Ger men men isem nesen sen ey yâr
V'er sen sen isen neyem men-i zâr (LM/2706)

Leylâ, vuslat talebini reddeden Mecnun'un ulaştığı bu mertebeyi anlar ve çaresiz boyun eğer:

Leylî dedi ey vücûd-ı kâmil
Kurb-i Haka ismet ile kâbil (LM/2736)

Hâlâ mana rûşen oldı hâlün
Mi'râc-ı hakikat-i kemâlün (LM/2747)

Beyitlerde geçen vücûd-ı kâmil, *Mi'râc-ı hakikat-i kemâl* ifadeleri tasavvuftaki hakikate ermeye işaret ettiğinden önemlidir. Mecnun için artık yapılacak tek şey kalmıştır, o da can vermek. Âşık, asıl mertebesine bu yolla ulaşacaktır. Söz konusu ölüm, tasavvufta, “Ölmeden önce ölünüz.” hadisinden hareketle sufilerce, aşağılık nitelikleri yok etme ve böylece manevi dirilişin bu hayatta gerçekleştirilmesi şeklinde yorumlanmasına imkân vermiş olmakla birlikte, bazen de zahiri ölüm tek başına bir amaç olmuştur.⁶⁹ Bu anlayıştan hareketle Mecnun için daha çok bir amaç gibi görünen ölüm eserin sonunda gerçekleşir. Leylâ'nın ölüm haberini alan Mecnun, onun mezarına gidip sevgilisinin toprağını kucaklar ve “Leylâ!” diyerek can verir. Böylece hayret makamına ulaşılır:

İnsâf hemîn ola mahabbet
Bu dâiredür makâm-ı hayret (LM/2994)

Tasavvufta sâlikin ulaşacağı çeşitli hâller ve makamlar vardır.⁷⁰ Bu hâl ve makamların sınıflandırılmasında farklı yaklaşımlar görülmekle birlikte tövbe,

⁶⁹ A. Schimmel, *a.g.e.*, s. 151.

⁷⁰ Tasavvuftaki hâl ve makamlar için bk.: Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul 1997, s.151-203.

tevekkül ve fakr başlıca üç aşama kabul edilmiştir. Bu üç makamın dışında olan hayret makamı fena makamından hemen önce gelmektedir.⁷¹ Mecnun için, asıl mertebe, sevgili için can vermektir. Bu gerçekleşikten sonra, Zeyd, Mecnun ile Leylâ'yı rüyasında görür. Her ikisi de dert ve sıkıntıdan kurtulmuş olarak birliktedirler. Burada bu iki kahramanın birlikte olmasının anlamı birlik yani vahdettir. Bu durum, Mecnun'un son makam olan "beka makamı"na ermesi şeklinde yorumlanabileceği gibi kemâle, vahdete ermesinin sonunda vahdet-i vücudun tahakkuk etmesi şeklinde de anlaşılabilir. Esasen bu iki yorum birbirinden çok da farklı değildir. Bütün bunların eserde yer alan anlatımdan hareketle varılan sonuçlar olduğu açıktır:

İzhâra gelüp rümûz-ı vahdet

Vahdetde tamâm olup hikâyet (LM/3086)

Târîhine düşdiler muvâfık

Bir olmağ ile ol iki âşık (LM/3087)

Amacını gerçekleştirmek için verdiği mücadelede tek başına olan Mecnun'un aksine Aşk, yola Gayret'le birlikte çıkmıştır. Hatta onun en sıkıntılı anlarında, Hüsn Sühan aracılığıyla yetişir ve ona yardım eder. Yine, Leylâ vü Mecnun'da Mecnun'un kemâle ermesinin derece derece anlatılması ve Mecnun'un üstün sıfatlarının anlatıldığı ayrıca bir bölüm olmasına karşın Hüsn ü Aşk'ta, Aşk'ın kemâli daha muhtasar bir bölümle ve eserin sonunda anlatılmıştır. Bununla birlikte, Aşk'ın macerasında bazı sembolik unsurlara sık sık vurgu yapılmış ve bunların neye delalet ettiği belirtilmiştir. Öncelikle sık sık vurgu yapılan semboller, Hüsn'den, Aşk'a hediye olarak gönderilen *kılıç* ve *Aşkar* adlı attır. Yolculuk boyunca dev, cadı, cin vs. unsurlarla savaşmak zorunda kalan Aşk, bu at ve kılıç sayesinde galip gelecektir. Aşk'ın, sevgiliye ulaşmak için bir nevi savaş halinde olmasından hareketle kılıç ve atın da savaş aleti olduğu düşünülebilir. İçtimai sahada nizamı bozanları tekrar nizama sokma gayesi taşıyan savaş meşru bir fonksiyon olarak tanımlayan R. Guenon, İslami bakış açısında, bir hadis-i şerife atfen var olan, hârici harbin "küçük cihat", derûni harbin ise "büyük cihat" olarak anlaşılmasından hareketle küçük harpte yarayan şeyin büyük harpte de yarayacağını belirterek savaş aletlerinin sembolik kullanımlarına dikkat çeker.⁷² Bu yaklaşımla, Aşk'ın, sevgiliye ulaşmak için çıktığı yolculukta karşılaştığı dev ve cadılara karşı kılıcı

⁷¹ A. Schimmel, a.g.e., s. 117, ayrıca Attar'ın görüşü de s. 139'da

⁷² Rene Guenon, **Savaş Metafiziği ve Sembolik Silahlar**, "Seyfü'l-İslam", Çev.: Mustafa Tahralı, İnsan Yay., İst. 2003, s.52-53.

kullanması ve bu şekilde galip gelmesi, kılıcın, sembolik mahiyetini ortaya koyar. Buna göre kılıç, sâlikin sevgiliye ulaşma yolundaki engelleri ortadan kaldırması, yani nefisle mücadelesini temsil etmektedir, denebilir. Hüşrubâ'nın, Aşk'ı Zatüssuver'e hapsedmeye cüret etmesinin bile Aşk'ın kılıcı kaptırmasıyla⁷³ alakalı olması bu ilgi sebebiyledir. Çünkü, Hüşrubâ, sûrettir ve o, sûrete meyl ettiğinden nefisle mücadelesinde o anda kaybederek kaleye hapsedilmiştir

Hiç hâlimi etmez oldu pürsiş

Kim sûrete eyledik perestiş (HA/1742)

Kılıcın dışında hediye edilen atın, adının Aşkar olması⁷⁴, onun da sembolik bir değere sahip olduğunu akla getirir. Özellikle Battal Gazi destanında geçen atın adının da "Aşkar"⁷⁵ olması, onun bir savaş unsuru olmaktan öte bir muhtevaya sahip olduğu gösterir niteliktedir.

Diğer sıkıntılarında olduğu gibi Zatüssuver kalesinden de Sühan aracılığıyla kurtulan Aşk, macerasında sona yaklaşmaktadır.⁷⁶ Hapsedildiği kaleden çıktıktan sonra perişan bir şekilde yoluna devam eden Aşk, çok zayıf düşer, bu haliyle suretini yitirmekte ve manaya dönmektedir. Tıpkı yoklukla varlık bir araya gelmiş gibidir:

Bir sûret idi ki bî-heyûlâ

Bî-siklet-i harf özge ma'nâ (HA/1828)

Sîması görünse etsen im'ân

Cem' olmuş idi âdemle imkân (HA/1843)

⁷³ HA/1770

⁷⁴ Aşkar, aynı zamanda Hz. Hamzâ'nın atının adıdır. Bk. Nurhayat Şimşek Akın, **Hamzânâme (Metin İnceleme) 8.Cilt**, Yüksek Lisans Tezi, (Dan.: Refiye Okuşluk Şenesen), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., Adana 2006, s.38.

⁷⁵ Battal Gazi destanında geçen sembolizmin izahıyla ilgili yazısında Ali Yıldız, destanda geçen diğer sembolik ifadelerle ilgili yaptığı değerlendirme sonucu Aşkar adlı atın, "İlâhî bir bağış" olarak görülebileceğini ifade eder. Geniş bilgi için bk.: Ali Yıldız, "Battal Gazi Destanı'nda tasavvuf ve Sembolizm", **Dergah Edebiyat Kültür ve Sanat Dergisi**, S.178, C.:XV Aralık, s.15-19.

⁷⁶ V.Holbrook, Aşk'ın macerasında karşılaştığı bütün unsurları ruhun bitkisel, hayvansal ve zihinsel düzeyleriyle karşılaşmasının parçalı yapısı, olduğunu belirtir. Buna göre; kuyunun dibinde Aşk'ı yemek isteyen dev, bitkisel olan ruhun işlevi olan hazmdır, dondurucu soğuktan sonra onunla evlenmek isteyen cadı hayvansal ruhun işlevi olan şehvetir, ateş denizinden sonra karşılaşılan Hüşrubâ ve Aşk'ın ona olan meylî ise zihinsel tasvirlerle tuzağa düşürülmesi olarak yorumlanmıştır. Bk.: Victoria R. Holbrook, **Aşkın Okunmaz Kuyuları**, İletişim yay., İst. 2008, s.237.

Eserde, Aşk'ın düştüğü perişanlıkla Tanrı'ya yalvarmasından sonra, aydınlık bir sabah tasviri yapılır, Sühan gelir ve onu Hüsn'ün de orada olduğu Kalp şehrine götüreceği haberini verir. Hüsn adını duyan Aşk, kendine gelir. Bu arada Gayret ortadan kaybolmuştur.⁷⁷ Aşk'ın geldiği bu aşamada Gayret'in gözden kaybolması, kelimenin tasavvufî manasındaki “Bir kimsenin, kendisine mahsus olan bir şeye başkasının ortak olmasından veya ortak olmayı istemesinden hoşlanmaması ve rahatsız olması”⁷⁸ nı akla getirmektedir. Buna göre, Aşk'ın kendine mahsus olan vahdetinde Gayret, artık ihtiyaç duyulmayan bir unsurdur.

Kalp şehrine gelince Sühan, Aşk'a buranın sevgiliyle kavuşma yeri olan Mânâ mesiresi olduğunu, Hüsn ve Aşk'ın aslında bir olduğunu, fakat Hüsn'ü kendinden ayrı gören yanlış bir düşüncenin bu yolculuğa sebep olduğunu açıklar:

Bulmağa zuhûr bu mebâhis
Bir kec-nazar olmuş idi bâis (HA/1999)

Kim Aşk Hüs(ü)n'dür ayn-ı Hüsn Aşk
Sen râh-ı galatda eyledin meşk (HA/2000)

Birlikde bu kîl ü kâl yokdur
Ol farzda hiç muhâl yokdur (HA/2001)

Sühan, gizli sırlara açıkladığı Aşk'a Hüsn'ü görebileceği müjdesini verir. Çok kimse bu yola niyetlenmiştir ama o padişaha ancak Aşk ulaşabilmiştir. Molla Cünun, İsmet, Gayret, Benî Muhabbet o yolda hep geri kalmıştır. Aşk'ı sevgiliye götürme işi Hayret'indir. Hayret, Aşk'ı alıp sevgiliye götürür ve vuslat perdeleri açılır:

Hem üns-i Sühan nihâyetindir
Bundan ilerisi Hayret'indir (HA/2006)

⁷⁷ HA/1905

⁷⁸ Süleyman Uludağ, **Tasavvufî Terimler Sözlüğü**, Kbalcı Yay., İst. 2005.

Filvâki' alıp o şâhı Hayret

Açıldı sürâdikât-ı vuslat (HA/2007)

Hayret'le birlikte Hüsn'ün köşküne giden Aşk, burada Sühan'ın ona daha önce söylediklerini zevk edecektir:

Var imdi gör ol melek-likâyı

Seyr eyle o Hüsn-i bî-bahâyı (HA/2002)

Tâ cümle nihân ıyân ola hep

Evvelki ıyân nihân ola hep (HA/2003)

Böylece Aşk, önce yolun başında bulunduğu Mânâ mesiresine dönmüş ve Hayret aracılığıyla vuslata yani fenaya ermiştir. İfadelerden de anlaşılacağı gibi Hayret, fenadan önceki makama işaret eder ve sâlik, bu makamdan sonra vuslata erer. Bu nedenle Aşk'ı Hüsn'e Hayret götürmüştür.

Sonuç olarak her iki eserin kahramanları olan Mecnun ve Aşk, sevgiliye kavuşmak için çıktıkları yolu tamamlamış ve vahdete ulaşmışlardır. Kahramanların vahdete ermesi Leylâ vü Mecnun'da Mecnun'un ölümüyledir. Eserde, Mecnun'un can vererek hayret makamına ulaşmasından sonra Zeyd'in rüyasıyla bekaya ulaştığına işaret edilmiştir. Bu durumun Hüsn ü Aşk'taki karşılığı, Aşk'ın Sühan'la birlikte Kalp ülkesine, Hayret'le de Hüsn'ün köşküne gitmesidir. Aşk'ın burada yaşadıkları, vahdet-i vücudla ilgilidir.

Sonuç

Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnun'u ve Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk'ı, klasik Türk edebiyatının iki büyük ana eseridir. Bu iki eserde, birçok bakımdan farklı özelliklerin yanı sıra, ortak ve benzer özelliklerin olduğu görülmektedir. En önemli farklılığı anlatım biçimi oluşturur. Leylâ vü Mecnun'da anlatım semboliktir, buna karşılık Hüsn ü Aşk'ta alegorik bir anlatım vardır. Bu durumun ortaya koyduğu sonuç, Leylâ vü Mecnun'da gerçek hayatın, Hüsn ü Aşk'ta ise fantastik olanın hareket noktasını oluşturmaktadır. En önemli ortak nokta ise, konunun aşk olmasıdır.

Leylâ vü Mecnun ile Hüsn ü Aşk'ın olay, kişiler ve konu bakımından karşılaştırılması olarak incelenmesiyle ortaya çıkan sonuçlar şunlardır:

1. Leylâ vü Mecnun'da sembolik bir anlatımın kullanılmış olması somut veya gerçek olandan hareketle soyut anlamlara ulaşma sonucunu doğurur. Alegorik bir eser olan Hüsn ü Aşk'ta ise soyut kavramlar somutlaştırılmaktadır.

2. Her iki eserde de hikâyeyi oluşturan olayların gelişim safhaları birbirine benzemektedir: Kahramanların doğumu, karşılaşmaları ve birbirlerine âşık olmaları, ayrılık, kahramanların ayrılıkla başlayan maceraları ve bu maceraların sona eriş biçimi.

a. Her iki eserde de önce kahramanların doğumu anlatılır. Leylâ vü Mecnun'da sadece Kays'ın doğumuna yer verilirken Hüsn ü Aşk'ta Hüsn ve Aşk'ın doğumları ayrı ayrı söz konusu edilir.

b. Mecnun ile Aşk doğduktan sonra huzursuzdur. Mecnun, geldiği yerin gam diyarını olduğunu bildiğinden sürekli ağlar. Aşk ise ızdırap kundağıyla sarılmış, felaket dolu olan feleğin onun için yaptırdığı tabuttan beşikte kıvrılmaktadır.

c. Kahramanlardan Leyla ile Mecnun, Hüsn ile Aşk birbirleriyle mektepte karşılaşır ve öyle âşık olurlar.

d. Kahramanların aşklarının duyulmasıyla maşuk rolündeki Leylâ, annesi, Hüsn ise dadısı İsmet tarafından uyarılır. Bu uyarıların içeriği birbirine çok benzer. Leylâ'nın annesi de Hüsn'ün dadısı İsmet de muhataplarını, kız oldukları için ağır başlı davranmaları gerektiğini söyler. Namus ve hayayı ele verip dile düşmenin yaratacağı rüsvalığa dikkat çekerler.

e. Kahramanlar arasındaki ortak aşkın duyulması onları birbirinden ayıracak gelişmelere yol açar.

f. Her iki eserde kahramanlar arasında haberleşmeyi sağlayan kişiler vardır ve bunlar aynı zamanda âşıklar arasında mektup getirip götürülen kişilerdir.

g. Ayrılık kesin olarak başlamadan önce kahramanlar birbirleriyle son bir defa karşılaşır. Bu karşılaşma her iki eserde de bahar mevsimine tesadüf eder.

h. Ayrılıkla birlikte Mecnun'un ve Aşk'ın acılarıyla, dertlerle dolu maceraları başlar. Bu aşamadan itibaren Leylâ ve Hüsn geri planda kalır.

i. Mecnun Leylâ'ya, onun ve kendisinin ölümünden sonra cennette, Aşk ise Hüsn'e Kalp ülkesinde kavuşur.

3. Leylâ vü Mecnun'da anlatılan olayın sade bir yapısı vardır. Mecnun çölde acı çeker, sevgilisinin evine yönelir, vahşi hayvanlarla dertleşir vs.. Hüsn ü Aşk'ta ise olay nitelik itibarıyla üyük bir çeşitlilik arz eder. Olay zengin bir hayal sistemiyle anlatılır.

4. Konuları bakımından karşılaştırıldığında Leylâ vü Mecnun, Fuzûlî'nin de eserin başında belirttiği gibi mecaz yoluyla hakikati anlatmak amacıyla nazmedilmiştir. Eserde Mutlak Hakikat Leylâ'da tecelli etmiş, O'nun aşkıyla yanan ve tek gâyesi O'na kavuşmak olan rûh da Mecnun'a teşbih edilmiştir. Eser boyunca, Mecnun'un Mutlak Hakikat olan Leylâ'ya ulaşmak için verdiği mücadele, mecazdan hakikate doğru bir yükseliş şeklinde amaca ulaşmıştır. Hüsn ü Aşk'ta ise Aşk ve Hüsn isim olarak Mecnun ve Leylâ'nın sembolik olarak tekabül ettiği anlamı açıkça ifade eder. Aşk'ın Hüsn'e erişmek için giriştiği macera sonuç olarak hakikatin tahakkuku anlamına gelir. Her iki eserde de vahdet-i vücud anlayışı hakimdir ve bu anlayışı dile getiren çok sayıda beyite yer verilmiştir.

Tüm bu benzerlikler Hüsn ü Aşk'ın Leylâ vü Mecnun'la ilişkili olarak meydana getirildiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada ayrıca belirtmek gerekir ki eserlerin gelenek dahilinde üslup ve anlatım biçimi farklılaşsa da konunun mahiyeti değişmemektedir. Leylâ vü Mecnun ile Hüsn ü Aşk arasındaki fark biçimsel özelliklerle sınırlıdır.

KAYNAKÇA

“Fuzulî”, **TDVİA**, C. 13, İst. 1996, s.239-246.

“Hüsn ü Aşk”, **TDVİA**, C.19, İst. 1999, s.29-31.

“Leyla ile Mecnun”, **TDVİA**, C.27, Ank. 2003, s.159-164.

AÇIKGÖZ Namık, “Leylâ ile Mecnun Mesnevisi'nin Yapısı”, **Milli Kültür**, Aralık 1987.

AKIN Nurhayat Şimşek, **Hamzânâme (Metin İnceleme) 8.Cilt**, Yüksek Lisans Tezi, (Dan.: Refiye Okuşluk Şenesen), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., Adana 2006.

AYVAZOĞLU Beşir, **Aşk Estetiği**, Ötüken Yay., İst. 1997.

Belal Saber Mohamed ABD El Maksoud, **Leyla ile Mecnun Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyat'ında Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri**, Cilt 1, Dotor Tezi (Danışman: M.A. Yekta Saraç) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

DOĞAN Muhammed Nur, **Hüsn ü Aşk Metin-Nesre Çeviri-Notlar ve Açıklamalar**, Ötüken Yay., İst. 2003.

DOĞAN Muhammed Nur, **Leyla ile Mecnun Metin-Düzyazıya Çeviri-Notlar ve Açıklamalar**, YKY, İst. 2002.

- ERAYDIN Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul 1997.
- GÖLPINARLI Abdülbâki, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik, İnkılap ve Aka Yay., İst. 1983.
- GUENON Rene, **Savaş Metafiziği ve Sembolik Silahlar**, “Seyfü'l-İslam”, Çev.: Mustafa Tahralı, İnsan Yay., İst. 2003.
- HOLBROOK Victoria R, **Aşkın Okunmaz Kıyıları**, İletişim yay., İst. 2008.
- İbn-i Sina/İbn-i Tufeyl Hay bin Yakzan**, çev.: M. Şerefeddin Yaltkaya/Babanzâde Reşid.: N.Ahmet Özalp, Yapı Kredi Yay., İst. 2010.
- İslam Felsefesinde Sembolik Hikâyeler**, İbn-i Sina-Sühreverdi- A.Gazzali, N.Razi, İnsan Yay., İst. 2004.
- KÖKSAL Fatih, **Yenipazarlı Vâfî Hüsn ü Dil İnceleme- tenkitli Metin**, Kitabevi Yay., İst.2003.
- LEVEND Agah Sırrı, “Divan Edebiyatında Hikâye”, **Belleten**, TDK, 1967.
- LEVEND Agah Sırrı, **Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi**, TTK Basımevi, Ankara- 1959.
- SARAÇ M.A.Yekta, **Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye**, 3F Yay., İst.- 2007.
- NİCHOLSON Reynold., **İslam Süfileri**, Çev.: Yücel Belli, Murat Temelli, Ataç Yay., İst. 2004.
- WELLEK Rene –VARREN Austin, **Edebiyat Teorisi**, Çev.: Ömer Faruk Huyugüzel, Akademi Kitabevi, İzmir 1993.
- Şahabettin Sühreverdi, Cebrail'in Kanat Sesi –Sembolik Hikâyeler-, Sufi Yay., İst. 2006.
- SCHİMMELE Annemarie, **İslamın Mistik Boyutları**, Çev.:Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yay., İst. 2004.
- Şeyh Galib Divanı**, Haz.: Muhsin Kalkışım, Akçağ Yay., Ankara 1994
- TURİNAY Necmettin, “Klasik Hikâyenin Son Merhalesi: Hüsn ü Aşk”, **Şeyh Gâlib Kitabı**, İst. Büyükşehir Belediyesi Yay., İst. 1995, s. 87-121.
- ULUDAĞ Süleyman, **Tasavvufi Terimler Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İst. 2005.
- ÜNVER İsmail, “Mesnevi”, **Türk Dili-Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)**, TDK Yay., C: LIIS:415-416-417/Temmuz- Ağustos- Eylül 1986, s.430-565

YAVUZ Kemal, **Gülşehrî'nin Mantıku't tayr'ı (Gülşen-nâme)**-Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma-, Kırşehir Valiliği Yay., Ankara 2007.

YAVUZ Kemal, "Leylâ ile Mecnûn Hikayesinin Edebiyattaki Yeri", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.2, S. 4, Aralık 2005, s.57-69.

YILDIZ Ali, "Battal Gazi Destanı'nda tasavvuf ve Sembolizm", **Dergah Edebiyat Kültür ve Sanat Dergisi**, S.178, C.:XV Aralık, s.15-19.

